

*Максимюк О. Д.,**кандидат юридичних наук, доцент
кафедри філософії та теорії права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**Торончук І. Ж.,**кандидат юридичних наук, доцент
кафедри філософії та теорії права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ДЕЯКІ АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу деяких аксіологічних аспектів функціонування кримінальної відповідальності.

Ключові слова: аксіологія, цінність, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, функції.

Постановка проблеми. Співіснування індивідів у цивілізованому суспільстві передбачає необхідність виконання ними певних правил і вимог, що забезпечують нормальне функціонування будь-якого суспільства. Як представник певного соціуму будь-який індивід мусить узгоджувати свої інтереси й учинки з цінностями та стандартами, які загально визнані й прийняті в цьому суспільстві.

Сучасні вчені-правознавці зазначають, що вивчення проблеми юридичної відповідальності становить певну складність, оскільки ані в навчальній, ні в науковій юридичній літературі, ні в законодавстві послідовно не проводиться одна точка зору на доволі спірні питання, що виникають при дослідженні цієї проблеми. Крім того, досі ще немає законодавчого закріплення дефініції «кримінальна відповідальність» у Кримінальному кодексі України.

Без належної системи юридичної відповідальності, зокрема такого її різновиду, як кримінальна, право стає безсилим і ненадійним, не виправдує соціальних очікувань. Правові норми, установлені на їх підставі права й обов'язки членів суспільства перетворюються в «благі» наміри, якщо влада не здатна організувати поновлення та захист порушених прав, примус до виконання обов'язків, покарання тих, хто порушує правові заборони. Адже досить багато процесів і напрямів правового розвитку пов'язані з дієвістю права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав і законних інтересів, протистоянням сваволі у процесі впорядкування суспільних відносин, безсумнівною дією механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантуванням і забезпеченням системи безпеки, пов'язаної із соціальною діяльністю, особливо тією, що становить потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Це далеко не повний перелік наших очікувань від сучасного права.

Тому видається, що необхідним і цікавим є дослідження аксіологічних засад кримінальної відповідальності, зокрема деяких аспектів її функціонування.

Аксіологічне обґрунтування самого поняття кримінальної відповідальності чи її функцій є актуальним також тому, що фактично продовжує панувати юридико-позитивістська доктрина (є одним із виявів ціннісної кризи). Позитивістська юриспруденція хоча прикривається формальною рівністю (наприклад, у суді), рівною доступністю кваліфікованої юридич-

ної допомоги тощо, орієнтована на цінності емпіричного характеру, визнання будь-якого успіху, навіть несправедного, якщо немає формального конфлікту з юридичними нормами. Така прагматична, ціннісно-нейтральна або навіть нігілістична юриспруденція представляє право як особливу юридичну техніку, призначену для обслуговування політичних амбіцій, бізнесу, проте вона перекреслює право як високий духовний феномен, що містить у собі позачасові, універсальні засади.

Значний здобуток дослідження кримінальної відповідальності аксіологічному виміру внесли такі відомі вчені, як С.С. Алексєєв, Б.Т. Базилев, О.О. Бандура, К.В. Басін, О.В. Барков, В.А. Бачинін, Ч. Беккарія, О.С. Бондарев, Ю.Ю. Ветютнев, Б.М. Габрічідзе, В.М. Горшенєв, Л.В. Головка, В.К. Грищук, Л.І. Грядунова, О.Г. Данильян, Т.А. Денисова, О.П. Донченко, В.С. Сторов, З.З. Зінатулін, А.А. Іванов, І. Кант, А.А. Козловський, Р.І. Косолапов, О.Е. Лейст, Д.А. Липинський, О.В. Лошенкова, Д.М. Лук'янець, С.І. Максимов, М.С. Малєїн, Г.В. Мальцев, В.С. Марков, В.С. Нерсєсянц, Н.М. Оніщенко, О.І. Ореховський, М.І. Панов, О.В. Петришин, О.В. Плахотний, П.М. Рабінович, О.В. Родіонова, І.С. Самощенко, І.В. Сперанський, В.О. Тархов, М.Х. Фарукшин, П.Л. Фріс, Р.Л. Хачатуров, О.П. Черменіна, А.П. Чирков, Я.М. Шевченко, А.В. Шидловський, Л.С. Явич та інші.

Метою статті є комплексний аналіз деяких аксіологічних аспектів функціонування кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб розкрити аксіологічні аспекти функцій кримінальної відповідальності, необхідно з'ясувати ціннісний зміст функцій самої юридичної відповідальності.

У наукових працях, присвячених функціям юридичної відповідальності, надаються їх різні визначення та класифікації, ототожнюються функції та цілі юридичної відповідальності. Багато в чому це зумовлено різним розумінням юридичної відповідальності.

Функції юридичної відповідальності беруть участь у здійсненні всіх функцій права й впливають на їх зміст і специфіку здійснення. У свою чергу функції права впливають на зміст і специфіку функціонування юридичної відповідальності [1, с. 84].

Інший автор зазначає, що юридична відповідальність є загальною формою соціальної функції права [2, с. 11]. У цьому її цінність. На думку Д.А. Липинського, функції юридичної відповідальності – це конкретний вияв функцій права, їх деталізація й конкретизація. Вони «беруть участь» у реалізації всіх функцій права. Тотожність назви деяких функцій права та функцій юридичної відповідальності не означає тотожності самих цих явищ. Функції юридичної відповідальності за своїм змістом, за своїми характеристиками вужчі, аніж функції права. Функції юридич-

ної відповідальності перевизначаються змістом, сутністю, соціальним призначенням юридичної відповідальності. Поняття «функція юридичної відповідальності» має водночас охоплювати як призначення юридичної відповідальності, так і напрями правового впливу на суспільні відносини. Функції юридичної відповідальності не зводяться тільки до регулювання суспільних відносин, у них виявляється її сутність. При цьому функції юридичної відповідальності не є єдиним виявом її сутності. Інші автори додають, що функції інституту відповідальності витікають із його сутності, поняття та призначення [1, с. 85].

Функції юридичної відповідальності «виходять» із сутності відповідальності, яка є частиною змісту явища, але функції юридичної відповідальності пов'язані не тільки із сутністю, а й з іншими елементами змісту відповідальності. Юридична відповідальність може проходити кілька стадій, вона має кілька форм реалізації, причому на кожній стадії й у відповідальності існує специфіка її функціонування. Специфіка функціонування полягає у формі реалізації юридичної відповідальності (добровільній і державно-примусовій). Перша форма реалізації відповідальності виникає з моменту встановлення прав та обов'язків учасників правовідносин. Ця форма реалізації має і свою динаміку – правомірну поведінку, а також юридично-значимі наслідки – схвалення, заохочення з боку держави. Установлення прав та обов'язків має регульовальне, виховне, запобіжне значення. У правомірній поведінці (динаміка добровільної форми реалізації відповідальності) відповідальність об'єктивізується, оформляється її рух шляхом функцій юридичної відповідальності. Крім того, правова інформація про правомірну поведінку здійснює регульовальний, запобіжний, виховний вплив на інших суб'єктів суспільних відносин, оскільки часто суб'єкт може співвідносити свою поведінку з поведінкою інших суб'єктів і будувати її на свій лад. Заохочення як наступна стадія юридичної відповідальності має власний вплив на учасників суспільних відносин [1, с. 85–86].

Слід також переглянути, на думку Н.М. Пархоменко, установлену термінологію. Поряд із традиційними «відповідальність за ...» слід також вживати «відповідальність перед ...», «відповідальність у сфері ...» [3, с. 77].

Це зумовлює повернення до аналізу однієї з основних категорій права – юридичної відповідальності, шляхом з'ясування її особливого призначення в суспільстві – функцій. У цьому контексті слід зазначити, що окремі аспекти проблеми визначення сутності та змісту функцій юридичної відповідальності вже відображено у працях науковців: К.В. Басіна, Д.А. Ліпінського, В.В. Луць, Т.Н. Радько, А.С. Собчак, Р.Х. Хачатурова, Я.М. Шевченко та ін.

Аналізуючи зазначені праці, доходимо висновку, що в теорії права й галузевих юридичних науках точиться дискусія щодо існування в юридичній відповідальності функцій. Зокрема, В.М. Горшенев, В.О. Тархов вважають, що відповідальність є якістю, властивістю конкретних суб'єктів, тому функціями володіють лише засоби державного примусу. Ця позиція не отримала підтримки з огляду на односторонність розгляду такого складного феномена, як юридична відповідальність. Адже її розгляд лише з суб'єктного погляду не відображає її природи й сутності. Поширеним на сьогодні та обґрунтованим є положення про визнання юридичної відповідальності складною категорією, що має функції. Так, С.С. Алексєєв, І.А. Галаган, Д.А. Ліпінський, Р.Х. Хачатуров під функціями юридичної відповідальності розуміють основні напрями впливу на суспільні відносини, основні вияви її призначення, засоби впливу на свідомість суб'єктів. Наприклад, І.А. Галаган під функціями юридичної відповідальності розуміє основні вияви її призначення

[4, с. 133]. Це визначення, на думку Д.А. Ліпінського, є збіглим, тому що автор не зазначає напрямів правового впливу юридичної відповідальності, а бачить у функціях тільки вияв призначення відповідальності. Сучасне розуміння функцій права й функцій юридичної відповідальності має включати в себе напрями правового впливу та вияви призначення [1, с. 88].

Крім того, завдяки функціям юридичної відповідальності розкривається її цінність через соціальне призначення й мету, тобто функції юридичної відповідальності зумовлені її метою, призначенням, об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, процесами державотворення і правотворення. Кожній функції юридичної відповідальності відповідає певна мета, що ставиться державою, а юридична відповідальність у такому випадку є одним із засобів її досягнення.

Методологічно правильно, на думку Н.М. Пархоменко, розглядати юридичну відповідальність як явище правової дійсності, засіб, за допомогою якого держава здійснює свої завдання й соціальне призначення [3, с. 78]. І розглядати функції юридичної відповідальності слід саме з цієї позиції, тому що немає сумніву щодо їх наявності.

Під функцією юридичної відповідальності необхідно розуміти основні напрями впливу юридичної відповідальності на суспільні відносини, поведінку людей, мораль, правосвідомість, культуру, у яких розкривається її сутність, соціальне призначення й через які досягаються цілі юридичної відповідальності [1, с. 89].

Кожній функції або кільком функціям юридичної відповідальності відповідає певна мета, яку висуває суспільство.

Метою функцій юридичної відповідальності слід назвати таке: упорядкування суспільних відносин; запобігання правопорушенням, забезпечення правомірної поведінки громадян; підвищення рівня правової культури та правової свідомості населення; покарання правопорушників; поновлення порушених прав і свобод суб'єктів суспільних відносин [3, с. 78].

Не менш важливим є питання про те, чим зумовлене функціонування юридичної відповідальності. Сама ж юридична відповідальність є продуктом суспільного розвитку, вона породжується необхідністю регулювання, охорони правопорядку, відновлення суспільних відносин, витіснення соціально-шкідливих відносин. Будучи похідною від суспільного розвитку, юридична відповідальність сама починає здійснювати прогресивний вплив. Функції юридичної відповідальності зумовлені її історичною метою і службовою роллю в житті суспільства, а також закономірностями суспільного розвитку, тими цілями й завданнями, які ставлять перед собою суспільство та держава. Правові норми й інститути є продуктом свідомої діяльності. Відмітною рисою функцій юридичної відповідальності є їх цільовий характер. Кожній функції або деяким функціям відповідає певна суспільно корисна мета, яку висуває суспільство, використовуючи юридичну відповідальність як один із засобів досягнення [1, с. 89–90].

Загалом, установлюючи заходи юридичної відповідальності, держава має на меті забезпечення безконфліктного існування суб'єктів суспільних відносин, поновлення порушених прав і свобод. Саме це зумовлює аксіологічний зміст функцій юридичної відповідальності та є критерієм їх поділу на групи. Крім того, на нашу думку, проблему класифікації функцій юридичної відповідальності слід розглядати в контексті класифікації юридичної відповідальності загалом, оскільки саме класифікація відповідальності надає можливість її розгляду як складної категорії, визначення місця юридичної відповідальності в системі соціальної, характеристики особливостей її певних видів і обґрунтування критеріїв поділу відповідальності у сфері права на види [3, с. 81–82]. К.В. Басін пропонує концепції класифіка-

ції юридичної відповідальності на види поділити на традиційні й новітні. Традиційний підхід дає змогу класифікувати юридичну відповідальність за суб'єктами (індивідуальна, колективна); органами, які притягають до відповідальності (судова, адміністративна); галузевою належністю (кримінальна, цивільно-процесуальна, адміністративна, дисциплінарно-правова, матеріальна, процесуальна тощо) та наслідками (позитивна, негативна). До новітніх автор зараховує юридичну відповідальність за характером правопорушення, видом санкцій і сферами правового впливу [5, с. 9].

І.А. Галаган усі функції юридичної відповідальності класифікує на дві групи – організаційні та спеціальні. Критерієм класифікації є цілі юридичної відповідальності. До організаційних автор зараховує такі функції: захист суспільства, держави й особистості від правопорушень; правовідновлювальну; ідеологічну; педагогічну; психологічну. Як спеціальні називаються штрафна, каральна, виправна, перевиховна [4, с. 134].

На думку Д.А. Липинського для всіх видів юридичної відповідальності характерні однакові функції, що пояснюється такою властивістю юридичної відповідальності, як системність. Крім того, продовжує дослідник, ті функції, які відмічені в родовому явищі, обов'язково виявляться і в інших видах юридичної відповідальності.

Кримінальна відповідальність – складне багатофункціональне явище. Вона не є винятком і виконує водночас із правом загалом (включаючи і кримінальне право) регулятивну функцію. Однак не всі вчені дотримуються такої точки зору. Їх позиція зводиться до заперечення регулятивної та відновлювальної функції, а перелік функцій кримінальної відповідальності обмежується каральною, превентивною й виховною.

Докази вчених-криміналістів, які заперечують наявність у кримінальній відповідальності (у кримінального права загалом) регулятивної функції, зводяться до того, що кримінальне право не регулює суспільні відносини, а тільки охороняє їх, а кримінальному праву як методу правового регулювання властива заборона. В основі такої позиції лежить концепція поділу галузей права на охоронні та регулятивні. Так, О.Є. Лейст стверджує, що, на відміну від інших галузей права, кримінальне не має як об'єкт регулювання свого специфічного виду суспільних відносин, тому що його норми призначені не регулювати суспільні відносини, а охороняти й захищати їх.

З таким розумінням функцій кримінальної відповідальності важко погодитися, тому що воно збіднює справжнє соціальне призначення права – бути регулятором суспільних відносин. У подібних судженнях є істотна суперечність: право регулює, упорядковує суспільні відносини, а кримінальне право – ні. При цьому, на думку Д.А. Липинського, порушуються властивості системності права.

Як право загалом, так і кожна його галузь, включаючи кримінальне право і його інститут – кримінальну відповідальність, покликані регулювати суспільні відносини. У цьому сенсі право є і механізмом контролю, і механізмом узгодження інтересів, і механізмом коригування заданої мети. Позитивна й негативна кримінальна відповідальність – регулятор суспільних відносин і в сьогоденні, і в майбутньому.

Визнання позитивної кримінальної відповідальності та її регулятивної функції повністю узгоджується з принципом невідворотності, який необхідно розуміти не тільки як невідворотну реакцію на правопорушення, а й як невідворотне несення обов'язків, дотримання заборон. «Невідворотність відповідальності втілює нерозривну, цілісну єдність, регулює й охороняє функції кожної (у тому числі кримінально-правової) норми, єдність відповідальності як за дотримання норми (позитивної відповідальності), так і за кожне її порушення (негативної або ретроспективної відповідальності)» [6].

Будь-яке покарання містить елементи кари, воно завдає й має завдавати злочинцю страждання, і не потрібно боятися це визнавати. Інше питання, що кара повинна бути справедливою. Каральна функція кримінальної відповідальності забезпечується невідворотністю та обмежується справедливістю, законністю, гуманізмом. Заперечення наявності у кримінальній відповідальності карального елемента й мети кари – ідеалізм, намагання видати бажане за дійсне. Каральна функція кримінальної відповідальності позбавляє злочинця найрізноманітніших благ, прав, звужує його правовий статус. Покарання – один із основних способів реалізації каральної функції кримінальної відповідальності, а об'єкти впливу каральної функції багато в чому залежать від виду призначуваного особі покарання. Однак функції покарання та функції кримінальної відповідальності не тотожні одне одному, функції покарання – це один із виявів функцій кримінальної відповідальності.

З реалізацією покарання реалізація каральної функції кримінальної відповідальності не завершується. Наявність судимості пов'язана з позбавленням особи деяких прав [7, с. 707].

Характеризуючи відповідальність як багатомірне, багатосуттєве ставлення, у методологічному вирішенні проблеми регуляції неодмінно потрібно враховувати дві функції відповідального ставлення як єдиного суперечливого стану буття: перспективну й ретроспективну.

По-перше, важливо закріпити функцію доцільного ціннісного зв'язку (актуального та перспективного), яка не тільки зумовлюється системою моральних вимог, а й зміцнюється належними політико-правовими і технічними нормативами, що стимулюють позитивну спрямованість громадянської активності особистості.

Вчинки суб'єкта, що відповідають цим нормативам, кваліфікуються як правильні (позитивна сторона відповідальності).

По-друге, відповідальність у функції ретроспективного зв'язку як певні санкції або заходи осуду й покарання стосовно вже скоєних учинків і діянь, у результаті яких зруйновані цінності і які закріплено в актуальних, соціальних і технічних нормативах та предметних приписах (негативна сторона відповідальності). У цьому сенсі відповідальність є невідворотною карою за девіантне відхилення від належних вимог і норм, установлених на ціннісній основі [8, с. 6].

Щодо кримінальної відповідальності, то цінним є встановлення істини у справі. Істина, яка розуміється як знання про відповідність реальній дійсності (істині «в бутті»; за Аристотелем і Кантом, «речі в собі») висновків слідчих і судових органів про наявність (відсутність) по конкретній справі фактів і обставин у їх соціально-правовій сутності, є цілком досяжною. Тільки на основі встановленої по кожній окремій кримінальній справі істини (правди) мають справедливо вирішуватися людські долі. У цьому й полягає, насамперед, її аксіологічна цінність [9, с. 96].

Висновки. Отже, характеризуючи аксіологічні аспекти функцій кримінальної відповідальності, необхідно резюмувати, що, по-перше, кримінальна відповідальність посідає центральне місце в системі різновидів юридичної відповідальності та націлена на забезпечення правопорядку в суспільстві й застосування заходів негативного примусового характеру до осіб – членів суспільства, які вчинили злочини. По-друге, кримінальна відповідальність має державно-владну цінність, що характеризує її як таку, котра походить від держави в особі її органів, які мають відповідні повноваження, закріплені в правових нормах. По-третє, кримінальна відповідальність має ка-

ральну цінність, оскільки дає змогу засобами покарання виправити та не допустити надалі вчинення злочинів тими особами, які їх скоювали в минулому. По-четверте, кримінальна відповідальність має поновлювальну цінність, що визначає її як засіб поновити порушені права потерпілих від злочину.

Загалом аксіологія у кримінальному праві призначена для визначення ідеалу цінності кримінального права, з одного боку, і з'ясування реальних суспільних цінностей кримінально-правового характеру – з іншого. Саме такий підхід дасть змогу розумно вдосконалити кримінальне право, зробити його ефективнішим, більш «працюючим» і максимально відповідним у частині законодавства та практики його застосування.

Література:

1. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности / Д.А. Липинский ; под ред. Р.Л. Хачатурова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 387 с.
2. Радько Т.Н. Юридическая ответственность как общая форма реализации социальных функций права / Т.Н. Радько // Юридическая ответственность в советском обществе / Труды ВСЛ МВД СССР. – Волгоград, 1974. – Вып. 9. – С. 11–23.
3. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : [монографія] / кол. авторів ; за заг. ред. Н.М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2009. – 216 с.
4. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР (государственное и материальное исследование) / И.А. Галаган. – Воронеж, 1970. – 252 с.
5. Басін К.В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 /

К.В. Басін. – К. : Інст-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – 18 с.

6. Липинский Д.А. Регулятивная функция уголовной ответственности / Д.А. Липинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kpress.ru/bh/2003/1/rlipinski/rlipinski.asp>.
7. Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2007. – 950 с.
8. Ореховский И.А. Ответственность: аксиологическое основание / И.А. Ореховский // Вестник СибГУТИ. – 2012. – № 1. – С. 3–12.
9. Зинатуллин З.З. Аксиологическая составляющая истины по уголовным делам / З.З. Зинатуллин, В.Г. Ившин // Вестник Удмуртского университета. – Вып. 2. – 2011. – С. 96. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vestnik.udsu.ru/2011/2011-022/vuu_11_022_17.pdf.

Максымюк О. Д., Торончук И. Ж. Некоторые аксиологические аспекты функций уголовной ответственности

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу некоторых аксиологических аспектов функционирования уголовной ответственности.

Ключевые слова: аксиология, ценность, юридическая ответственность, уголовная ответственность, функции.

Maksymiuk O., Toronchuk I. Some axiological aspects of the functions of criminal liability

Summary. The article is sanctified to the complex analysis of some aspects of axiology of functioning of criminal responsibility.

Key words: axiology, value, legal responsibility, criminal responsibility, functions.